

szemlélet pedig nem más, mint energikus érzékenység az esemény mint olyan iránt, annak hajszás hirdelésében és közvetíthetetlen közelségében. Lefegyverzi a tudást, a tudatot is. Az esemény ugyanis performatív: megesik. A divat így üdvözülve azonosíthatja magát ama vágyában, hogy történendő legyen.

Ámbár mihelyest megtörtént, az esemény már sokkal inkább egy hír csupán, amely vándorogva körbe-körbe jár, s az adott társadalomszerkezetet lazító ereje egyre csekélyebb. Miközben behavazza az elmúlás csöndje, nem marad utána más, csak formájának bizonytalan emléke, amellyel az idő üzen. A bűnügyi regény például az esemény olyan paradigmatis megvalósulásává teszi a bűncselekményt, amelyen keresztül az idő megmutatja önmagát.

Divat és esztétika között bizalmas viszony áll fenn. Tegyük hozzá, ez utóbbi a 19. század folyamán úgy jelent meg, mint a fokozódó jelentésvesztés poétikája. A művek értéke egyre inkább a közönség véleményeként van jelen, és egyre kevésbé függ attól, aki kínok között létrehozta. A kultúra „örök törvényeit” egyre inkább felváltják az elemekre bomló közízlés „szabályai”. Az ízlés ugyanis a közös érzékenység olyan formája volt, amely általánosan elfogadott szabályokhoz igazodott. Az ízlés közösségisége megbízható értékösszefüggésként lehetett „egyedüli követelmény”. Megállapítani valamiről azt, hogy ez szép, annyit jelentett, hogy az adott alkotást (mint kulturális értéktárgyat) bárki szépnek, jónak stb. találja. Ez a szemlélet, amelyet nemrég még az egyedi érzékelés vita nélkül elfogadott, talán végérvényesen a múlté. A helyében megjelenő azonban elitista, de legalábbis kisebbségi jellegű maradhat még nagyon sokáig.

Az effajta elitista, kisebbségi követelés mindig a legbiztosabb ismertetőjele a modernnek. A modern ugyanis folyamatosan felmorzsolja a határait annak, amit az ember „biztonságosnak” tart a gondolkodásban, művészetben, tudományban, technológiában, politikában. Egy „modern alkotó” számára a műben mindig az van, amit megalkotott, s számára: az azonos az alkotás fogalmával.

A filozófia talán – legalábbis amióta kritikainak nevezi magát – modernnek tekinthető. Igaz, megnevezhetnénk a határok eme fürkésző-faggató vizsgálatát az „avantgárd” fogalmával is. A mai idők szellemi divatja ugyanis szívesen tünteti ki magát ezzel a címmel. Nem teljesen jogosan. Az ilyesfajta fegyverek még a fegyvertény végrehajtása előtt visszafelé sülnhetnek el. Az „avantgárd” fogalom használatának jogossága csak addig terjed, ameddig a következőket kritikai szellem szabályokat szegő bátorságának birodalma tart. Véleményem szerint jócskán kell még várnunk arra, hogy ennek a birodalomnak a mindig megújító biztonságát a maga kiterjedtségében megtapasztaljuk.

(1992. 8.)

Kereskényi Sándor fordítása

POMOGÁTS BÉLA

Nehéz örökség

Kelet-Európa politikai hagyományai

(Részlet)

[...] A közép- és kelet-európai társadalmak politikai kultúráját, amely persze korábban sem követte teljes mértékben a nyugat-európai mintákat, szinte végzetesen törte meg az a politikai berendezkedés, amelyet a második világháborút követő szovjet birodalmi és kommunista ideológiai expanzió ráerőszakolt. A régiókban berendezkedő kormányzatok, amelyek maguk is erőszakkal (mint Csehszlovákiában és Magyarországon) vagy választási manipulációkkal (miként Romániában) kerültek uralomra, miután megsemmisítették vagy megbénították az alighogy létrejött demokratikus intézményeket, a sztálinizmus „politikai kultúráját” vezették be. A társadalom egész gazdasági, politikai és kulturális intézményrendszere felett kívántak korlátlan hatalmat gyakorolni, „politikai kultúrájuk” ennél fogva a féktelen erőszakra és a hazug propagandára épült, s nem ismerték el sem az egyéneket, sem az emberi közösségek jogait és érdekeit. Olyan kétpólusú társadalmat hoztak létre, amelynek felső szintjén a

kis létszámú vezető réteg uralkodott – ez különben maga is hierarchikus módon vett részt a hatalom birtoklásában és gyakorlásában –, alsó szintjén pedig azok a „dolgozó tömegek” helyezkedtek el, amelyeknek az uralkodó politikai elitet el kellett tartaniuk, meg kellett valószínűsíteniük a vezetés megalomániás terveit, ráadásul dicsőíteniük kellett azokat, akik kisajátították munkájuk eredményeit. A „sztálinista” rendszernek ez a vegytiszta formája legtovább Romániában maradt fenn, egészen Ceaușescu uralmának 1989-es bukásáig. (Ez is magyarázatul szolgál arra, hogy a közép-európai régió országai között miért Romániában a legnehezebb bevezetni a demokratikus politikai kultúra intézményeit és politikai szokásrendjét.)

A „sztálinista” rendszer „politikai kultúrája”, ha kisebb mértékben nyilván változott is az idők során, tulajdonképpen szerves struktúrát alkotott, és ez azért volt lehetséges, mert ez a „politikai kultúra” nem volt idegen sem az orosz, sem más kelet-európai társadalmaktól. Ezek a társadalmak – különösen az oroszországi – korábban is hagyományosan egy kétpólusú rendszer keretében helyezkedtek el. Sztálin azért tudta viszonylag könnyűszerrel kialakítani saját uralmának kétpólusú szerkezetét, mert igazából csak restaurálnia kellett a cárizmus tradícionális – a mindenkori orosz politikai kultúrát megszabó – gazdasági-politikai berendezkedését. Korábban a mindenkori cár és az autokrácia legitimitását feltétlenül elismerő alattvalók, később, a sztálini diktatúra kiépülése után a „nép vezére” és az őt buzgón isteníítő tömegek kétpólusú rendje hozta létre újra ezt a hagyományosnak tekinthető politikai szerkezetet.

A történeti és politológiai irodalomban szinte közhelyszámba megy, hogy a cárizmusnak, illetve a sztálinizmusnak ez a „politikai kultúrája” lényegét tekintve bizánci eredetű, s a késő római, illetve konstantinápolyi birodalom despotikus hagyományait követi. Erre utal a kétpólusú rendszer igazgatását ellátó – az egyszemélyi hatalomnak kiszolgáltató, a tömegekkel szemben viszont mindenható – *bürokrácia*, az uralmi és az alattvalói szféra egymástól történő tökéletes elszigeteltsége, továbbá a hatalmi berendezkedés szimbólumrendszere és ikonográfiája, illetve a hatalomgyakorlás sajátos szemiotikája, amelyben minden leírt és le nem írt szónak, minden szertartásnak és minden gesztusnak különleges jelentése és jelentősége van. Ez a bizánci eredetű hatalmi rend és rítus teljes mértékben áthatotta a szovjet típusú társadalmakat és meghatározta az emberek mindennapi életének érdek- és értékkereteit.

Kevesebb szó esik arról, hogy a cári és a sztálini önkényuralom közös gyökerekből fakadó politikai kultúrája megőrzött egy, talán rejtettebb mentális örökséget: az Oroszország fölé nehezedő tatár uralom ázsiai típusú despotizmusának hagyományát. Az orosz földek – az 1224-es Khalka menti vereségtől egészen az 1380-as Kulikovo mezei győzelemig, tehát több mint százötven keserves esztendőn keresztül – tulajdonképpen a tatárok uralma alatt vagy állandó támadásaiknak tüzeiben éltek, s a különböző orosz fejedelmek a tatár kánok adófizetőiként, vazallusaiként rákényszerültek arra, hogy elfogadják az ázsiai nomád birodalmak kegyetlen uralmi rendszereit, illetve azokat a hatalmi, politikai és erkölcsi normákat, amelyeket ezek a rendszerek kialakítottak. A francia történész, Rambaud (akinek *Oroszország története* című munkája a múlt század végén magyarul is megjelent) e szavakkal jellemezte a moszkvai fejedelmeket: „A moszkvai fejedelmek eszközei a fondorlat, a romlottság, a lélekvásárlás, a kán előtt való meghunyászkodás, az egyenlő rangúak iránt való hitszegés, az árulás és gyilkosság. A kán adószedői és rendőrei voltak egyszerre. De mégis ők teremtették meg és növelték nagyra az új Oroszország csíráját. Ezentúl van szilárd középpont, amely körül sorakozik Oroszország egész történelme.”

Az orosz politikai ideológiában ma is megjelenik az a vélemény, amely szerint Oroszország csak félig európai ország, félig azonban ázsiai, pontosabban teljességében „eurázsiai”, és az oroszországi politikai hagyomány csak részben szláv, részben azonban mongol. N. Trubeckoj, L. Karszávin, G. Vernadszkij, P. Szavickij és mások, nagymértékben a hivatalos szovjet ideológiával szemben – amelyet mint a nyugati eredetű marxizmus termékét elutasítottak – igen alapos okfejtésekkel érveltek amellett, hogy az orosz politikai kultúrának milyen erősek az ázsiai (turáni) gyökerei. „Az orosz Európában ázsiai, Ázsiában európai” – állapította meg A. Steinberg, az orosz emigráció egyik filozófusa, 1991-ben Párizsban. [...]

(1993. 3.)